Eesti iseseisvuse peegeldumine Tallinna restoranikultuuris

Kalervo Hovi

Minu teema vajab seletuseks mõne sõna. Peaaegu viisteist aastat olen tundnud huvi Tallinna restoranikultuuri ajaloo vastu. See kuulub marginaalajaloo valdkonda, nagu selle on formuleerinud Michel Foucault ja Bronisław Geremek.[1] Restoranikultuuri ajalugu on marginaalajalugu õigupoolest kahes mõttes. See on eelkõige marginaalrühmade ajalugu, sest Eesti biograafilistes leksikonides ei mainita isegi ühtki võõrastemaja või restoranipidajat, rääkimata tavalistest restoranikülastajatest, rahvuslikest vähemustest, joodikutest või prostituutidest. Nad on ühiskonna osa, kuid võivad kontrasti kaudu peegeldada ka nn. normaalühiskonda.

Restoranikultuuri uurimine on marginaalajalugu ka teises mõttes. Seda on ajalooteaduses äärmiselt vähe uuritud võrreldes riikide ja parteide suure poliitika, ühiskonnakihtide ja masside ühiskonnaajaloo või teaduste ja kunstide ajaloo uurimisega. Asja on enamasti ajanud vanad hotellide ja restoranide pidajad, kes on avaldanud oma memuaare või hakanud töö kestel ka teoreetilist huvi tundma oma eriala vastu. Eestis on asjad paremini kui nii mõneski muus riigis, sest et Valdeko Vende on Tallinna hotellide ja kohvikute ajalugu juba uurinud.[2]

Marginaalajalugu ei ole suure poliitika selgitamiseks kõige parem uurimismeetod. Restoranikultuuri ajaloo pearõhk on inimeste igapäevasel elul, töö ja vaba aja vaheldusel. Restoranikultuur teenib kõige fundamentaalsemalt võttes inimese söömis-, joomis- ja seksitarvet, nagu on tõdenud Saksa rahvalike lõbustuste uurija Werner K. Blessing.[3] Julgen siiski tutvustada mõningaid nägemusi selle kohta, kuidas peegeldus Eesti iseseisvumine Tallinna restoranikultuuris, ja milliseid selgitavaid aspekte või huvitavaid üksikasju võiks marginaalajalugu lisada Eesti iseseisvumise kirjeldusse.

Restoranipidajateks eestlased

Eesti iseseisvumise kõige ilmsem tagajärg oli, et restoranipidajateks said suuremas enamuses eestlased. Enne Esimest maailmasõda olid peaaegu kõik hotellide ja restoranide omanikud sakslased, kas riigi- või balti- ehk eestisakslased. Raimo Pullati andmetel olid Tallinna umbes 50 hotellipidajast ainult viis venelased ja neli eestlased.[4] Suur murrang toimus Esimese maailmasõja ja Vene revolutsiooni aastail. Saksa okupatsioonivõimud ei pööranud ajalooratast tagasi, vaid võtsid muutuse omaks. Okupatsioonivõimud hakkasid koostama võõrastemajade ja restoranide nimekirju kevadel 1918. Sel ajal oli tõenäoliselt suhteliselt kerge hotelli või restorani üle võtta. Uute omanike hulgas olid ka juba peamised eesti restoraatorid, nagu St. Petersburgi pidajad Richard Devid – endine kelner, ja Johannes Janson – endine mitme Tallinna restorani kokk. 1924 võtsid nad üle ka Tallinna teise keskse hotell-restorani Kuld Lõvi. Nad juhti-

[1] Näiteks M. Foucault. Folie et déraison. Histoire de folie. Paris, 1965; B. Geremek. Les Marginaux parisiens au XIV et XV siècles. Paris, 1976.
[2] V. Vende. Tallinna hotellid. Käsikiri; V. Vende. Tallinna hotellid. – Vana Tallinn 5. Toim. Raimo Pullat. Tallinn, 1995; V. Vende, Tallinna kohvikud. Tallinn, 1996.
[3] W. K. Blessing. Fest und Vergnügung der 'kleinen Leute'. – Volkskultur. Zur Wiederentdeckung des vergessenen Alltags. 16.–20. Jahrhundert. Hg. Richard van Dülmen u. Norbert Schindler. Frankfurt am Main, 1987.
[4] R. Pullat. Tallinnast ja tallinlastest. Nihked elanikkonna sotsiaalses koosseisus 1870–1917. Tallinn, 1968, lk. 77.

sid oma trahtereid koostöös ja arvatavasti ka kooskõlas, nii et Janson võttis esialgu oma juhtimise alla Kuld Lõvi ja Devid jätkas St. Petersburgis. 1933 vahetasid nad tööülesandeid nii, et Janson tuli St. Petersburgi tagasi ja Devid kolis Kuld Lõvisse. Kolmas allikates sageli kohatav ja rohkem skandaalne hotelli- ja restoranipidaja oli Frantsia, hilisema Grandi ning De Russie, pärastise Progressi ja Astoria omanik Hans Siig. Tema oli ajalehtede andmeil endine Haapsalu linnavaht, kes oli rikastunud Esimese maailmasõja aastail.[5]

Eestlus arenes ka teistmoodi. Kõige vanem ja peenem hotell-restoran Kuld Lõvi oli olnud seltskonnakeskus ja seega klubide kõrval ka saksluse tugipunkt. Juhuslikult oli sel olnud juba 1870-ndatel aastatel eestlasest omanik, kuid ka selle omanik Esimese maailmasõja paiku, Friedrich Rodeman, osutus eestlaseks, omakandimeheks Piritalt, nagu ajalehed rõhutasid. Eesti iseseisvuse saabudes jättis ta Kuld Lõvi aktsiaseltsile, mis oli peaaegu eestlaste oma.[6] Ka esimesed restoranipidajad Johan Mälkov (Mälk) ja Ernst Assman (Aastalu) olid eesti mehed.

Mõned restoranipidajad, kellel oli küll täiesti saksa nimi, pidasid end isanime poolest eestlasteks. Nii nimetas näiteks hotell-restorani Imperial pidaja Heinrich Nieländer end Mihkli pojaks, Peetri hotelli, hilisema Palace´i omanik Johannes Mühlberg võttis endale perekonnanimeks Mürk.

Vabadussõja peegeldumine Tallinna restoranides

Poliitilised sündmused, välja arvatud vapside liikumine ja selle ärakeelamine, restoraniallikatest hästi välja ei paista. Vabadussõdagi kajastub enamasti vaid selles, et osa nooremaid restoraatoreid, nagu Johannes Jamson St. Petersburgist, võtsid ise sõjategevusest osa. Vabadussõjaga on seotud ka Soome vabatahtlike, Inglise mereväelaste ja Vene Põhjakorpuse ohvitseride tegutsemine Tallinna restoranides. Selles suhtes saame heita pilgu ka näiteks informatsioonilevile riigi- ja linnaadministratsioonis, mis on üks marginaalajaloo häid külgi.

Juulikuu lõpul 1919 äratas linnavalitsuse komisjoni tähelepanu, et St. Petersburg polnud kevadkuude eest oma trahterimaksu ära maksnud. Kuna St. Petersburg oli üks linna esindushotelle, siis otsustas linnavalitsus saata miilitsa uurima, miks maksude maksmine oli tegemata jäänud. Miilits kuulas ära võõrastemajapidaja Richard Devidi, kes juhtis hotell-restorani üksinda, kuni Janson oli väeteenistuses. Miilits sai järgmise seletuse:

"26. Dets. m.a. andis warustuse walitsuse ülem Oskar Reimann kirja No 15060 läbi teada, et meie võõrastemaja peale 28 Dets. 50 voodiga (50 inimese jaoks) warustada saama. Ka 50 inimese söögi eest peame hoolt kandma. 28. Dets. aga ilmuvad aga umbes 150 inimest (Soome sõdurid) wõtsiwad maja oma tarvitada. Era inimesed oliwad sunnitud samal ajal majast lahkuma. 20 Juulil s.a. sain aga jälle Sõjawäe Korterikomisjonist kirja, kus öeldud oli, et võõrastemaja wõib era inimistele jälle tarwitada anda. Peale wabanemist oliwad aga ruumid niiwõrd rikutud, et pidime remondi ettewõttma, kus juures alles 1. Juuliks ruumid kordas oliwad. Nii siis ei saanud meie wõõrastemaja I poole s.a. peale sõjaväe kellegi tarwitada olla. Sellega palun nüüd siis, et minu peale pantud trahteri maksust wabastada. Muut juurde lisada ei ole."[7]

Niisiis valgustab kogu see episood ka olukorda Tallinnas kohe praktilise iseseisvumise järel ja Vabadussõja kestel. Vähemalt sõjaväe ja linna omavalitsusorganid ei teadnud teineteise tegevusest midagi. Eriti iseäralikuna paistab, nagu poleks linnavalitsus teadnud, et rida

[5] Restoraan de Russie's. – Tallinna Teataja 17.08.1921; vt. ka V. Vende. Tallinna hotellid. Käsikiri..., lk. 46.
[6] Friedrich Rodeman surnud. – Tallinna Teataja 15.05.1918; vt. ka V. Vende. Tallinna hotellid. Käsikiri..., lk. 38.
[7] Miilitsaülema Haasi protokoll 17.07.1919. – Tallinna Linnaarhiiv, F. 82. Tallinna linnavalitsus, Arhiivi nimistu 1. Tallinna linna kirjavahetus trahteride asjus 1918–1940, s. 75. 1918-1919 (TLA782/1/75), lk. 240; vt. Tallinna restoranide ajaloost nüüd ja jätkust ka: K. Hovi. Viinasodasta kynttiläiltoihin. Tallinnan ravintolakulttuurin historia 1918–1940. Turku, 2002.

restorane oli sõjaväe käsutuses ja et St. Petersburg oli üks neist. Mis puudutab seda lugu ennast, siis on vägagi usutav, et hotelliruumid olid pärast soomlaste lahkumist rikutud. Eesti Abistamise Peatoimkonna raportite järgi oli Soome vabatahtlike käitumine üsnagi uljas, eriti siis, kui nad tulid rindelt tagasi. Nagu peatoimkonna esindajad olid sunnitud tunnistama, oli vabatahtlikke peaaegu võimatu vaos hoida.

Teiselt poolt paistab, et ka Devidi seletuses oli luiskamist. Niipalju kui on teada, ei saanud 28. detsembril olla Tallinnas 150 Soome sõdurit. Esimene kompanii saabus alles 31. detsembril, ja neid oli ühtekokku vähem kui 150 meest. St. Petersburg oli reserveeritud ohvitseride ja allohvitseride jaoks. Sõdurid olid majutatud Nikolai Gümnaasiumisse. Ka sõitsid kompaniid kohe rindele ega viibinud Tallinnas pikemalt. Põhilise aja elas St. Petersburgis Soome vabatahtlike etapirühm, keda oli koguni 14 inimest, nende hulgas ka eestlasi, kes elasid aga linnas. Vilho Helanen kirjutabki, et etapirühmal olid väga head ja piisavad ruumid St. Petersburgis. Martin Ekströmi rügement viidi ära märtsi algul, viimased Hans Kalmu "Põhja poegadest" aga juunikuu algul.[8] Huvitav on, et Devid ei paista olevat soomlaste käitumise üle pahane. Devid ja Janson pidid valitsuse kulul hiljem andma St. Petersburgi ka Nõukogude Vene saatkonna käsutusse.

Inglaste ja Vene valgete tegutsemine Tallinna restoranides oli seotud üsna kahtlase mainega kohvik-restorani Café de la Plage'iga Kadrioru rannas. See trahter vahetas sageli oma nime ja teda tunti ka Pargi, Mon Repos´ ja Esplanade'i nime all. Keegi Alexandra Sadovskaja oli kohviku avanud aprillis 1919, kuid see oli peagi suletud. Tema tütar Helena Sadovskaja oli püüdnud kohvikupidamist jätkata, kuid ka tema ettevõte suleti. Ümbruskonna inimesed kaebasid kohviku peale lärmitsemise, salaviina müümise ja prostitutsiooni tõttu. Miilits leidis salaviina müügi kohta ka tõendeid.[9]

Kui Café de la Plage oli teist korda suletud, leidis see toetust välismaalastelt. Tallinna reidil viibis Vabadussõja jooksul kolm Briti laevastiku eskaadrit, mis võtsid sõjategevusest osa, kaitstes Tallinnat mere poolt. Nendele meremeestele oli Café de la Plage kõige lähem lõbustuskoht ja oma 40-liikmelise naisteenijaskonnaga küllaltki atraktiivne paik. Kolonelleitnant Pirie-Gordon, Suurbritannia poliitiline esindaja Tallinnas, kirjutas kirja ülemjuhataja Laidonerile augustikuu lõpul 1919. Kapten Nassmyth, Tallinna eskaadri vanemohvitser, oli palunud tema vahelesegamist. Café de la Plage´i sulgemine oli võtnud tema meestelt nende kõige populaarsema lõbustuskoha maal. Seetõttu palus Pirie-Gordon, et kohvik jälle avataks, kuna selles asjas pole mingeid poliitilisi ega sõjalisi aspekte.

Huvitav üksikasi oli, et Pirie-Gordoni kiri tuli Laidonerile tõlkida eesti keelde. Inglise keele oskus ei olnud sel ajal hoopiski nii üldine, vähemasti mitte jalaväe kõrgemate ohvitseride hulgas. Laidoner tõdes aga asja enda kohta, et see ei kuulu tema kompetentsi, ning saatis kirja edasi Tallinna linnavalitsusele.[10]

Augusti lõpul sai kohvikupidajaks Anna Apsit, energiline eestlanna, kes oskas linnavalitsuse ja linnavolikoguga hästi ümber käia. Ta palus luba avada samas kohas kohvik-restoran Pargi. See äratas eriti linna volikogus ja Tallinna võõrastemajade ja restoranide ühisuses ning selle esimehes Johannes Jansonis tormilist vastupanu. Anna Apsitit süüdistati lõbumaja ehitamises Vene valgete Põhjakorpuse ohvitseridele. Seda peeti eriti skandaalseks. Restoranikultuuri allikate põhjal oli eestlaste suhtumine Eesti venelastesse heatahtlik või neutraalne, kuid Põhjakorpuse ohvitsere põlati nende halva käitumise ja eluviisi pärast. Nood olid oma sõjategevuses ka täiesti läbi kukkunud ja logelesid nüüd Eestimaal niisama. Kui Parki ei suudetud sulgeda, siis määrati sellele

[8] V. Helanen. Suomalaiset Viron vapaussodassa. Helsinki, 1921, lk. 218–228.
[9] Väljavõte Tallinna Linnavalitsuse protokollist 20.06, 25.06 ja 10.07.1919, Linnavalitsus linna volikogule 31.07.1919, TLA/82/1/75, lk. 245, 248, 253–254.
[10] Kolonelleitnant Pirie-Gordon kindral Laidonerile 21.08.1919, kirja tõlge ja Laidoneri kommentaarid 23.08.1919, TLA/82/1/75, lk. 434–436.

kahekordne karistusmaks. Kuid Apsit suutis ka selle linnavalitsuses tagasilükatuks kuulutada. Protesti pearõhk oli suunatud just Vene valgete vastu, sest prostitutsioon ei olnud keelatud ja sellesse suhtuti restoranipidajate hulgas rahulikult.

Park oli tegelikult väga käidav koht. Seal viibis välismaalaste kõrval ka Tallinna kõrgemat seltskonda. See oli ka põhjus, miks Parki ja hilisemat Mon Repos'd peeti üheks Nõukogude Vene spionaažikeskuseks Tallinnas.[11]

Vabadussõja kaudseid tagajärgi

Eesti iseseisvumisel ja Vabadussõjal oli palju kaudseid tagajärgi Tallinna restoranikultuurile. Üks selliseid oli alkoholikeeld. Esimese maailmasõja ajal oli Vene riigis alkoholimüük üleüldse keelatud. Sakslastel seda keeldu vist ei olnud, kuid pärast sakslaste äraminekut nõudis kindral Laidoner, et kõik alkoholitagavarad tuleb registreerida ja isiklikuks tarbimiseks mõeldud väikesed napsukogused konfiskeerida.[12] Otsest keeluseadust Eestis ei olnud, kuid vaidlus selle üle oli äge. Eriline alkoholi tarbimise tšekisüsteem kehtestati Asutavas Kogus alles suvel 1920.

Teine asjasse puutuv seik restoranides oli tantsukeeld. Ka see oli pärit juba Vene riigist, kuid Laidoneri erimäärusega jätkati ka seda kogu Vabadussõja kestel. Kahe esimese aasta jooksul sai restoranides näha ainult esitatavat tantsu. Paaristantsu lubati Laidoneri päevakäsu järgi alles pärast Tartu rahu. Siis läks lahti uus paaristantsude aeg. Üldine tantsurevolutsioon koos nn. neegritantsudega levis ka Eestisse ja tallinlased hakkasid eriliste eestantsijate juhatusel restoranides innukalt uusi tantse õppima. Vabadussõjaga oli seotud ka kellaviie-tee, *five o'clock's tea* tantsude suur populaarsus Tallinnas. Briti laevastiku eskaadrid olid aidanud Eestit sõjas, ja kõik inglismaine oli Tallinnas äärmiselt populaarne, selle vaimustuse suurust võib tänapäevalgi näha Suure Rannavärava juures. Vaimustusehoos tantsiti peaaegu kõigis parimais restoranides kellaviie-teel, vähemasti pühapäeviti ja innustunumates paikades, nagu Marcelles, ka iga päev. See komme kestis katkematult kuni iseseisvusaja lõpuni.[13]

Kolmas asi, mis oli seotud Vene revolutsiooni ja Eesti iseseisvumisega, oli Vene pagulaste suur hulk Tallinnas. Neist jätkus vene ja prantsuse köögikunsti valdavaiks kokkadeks ning kõiksugu artistideks, kes täitsid pooled Tallinna kabareedest esimestel iseseisvusaastatel. See kõik ei oleks olnud võimalik ilma Eesti iseseisvuseta.

Tallinna restoranikultuuri kõik muud kesksed jooned olid pärit kaugemalt või polnud veel juurdunud.

---

[11] Apsit linnavalitsusele 28.8 ja 25.9.1919, väljavõte linnavalitsuse protokollist 1.9.1919, TLA 82/1/75, lk. 414, 451–452; Jansoni ja Devisi protest 3.1.1920, TLA 82/1/196, lk 86–87; Päevauudised. – Päevaleht 17.1.1920; 'Mon Repos' ja rahvusvaheline spionaash. – Vaba Maa 7.12.1922.

[12] Ülemjuhataja sundmäärused nr. 6 ja 17, 4. ja 5.1.1919. – Riigi Teataja 1919, lk. 13–14.

[13] Vt. lähemalt: K. Hovi. Viinasodasta kynttiläiltoihin..., lk. 77–81, ja seal mainitud allikad.